

معرفی کتاب و نشریه

دیوان امیر حسن سنجرى دهلوى، با تصحيح و حواشى نرگس جهان، دهلوى، انتشارات بخش فارسى، ۲۰۰۳ م.

نخستين بار ديوان امير حسن دهلوى را مسعودعلى محوى، دانشمند هندی، تصحيح و به سال ۱۹۳۳ م در حيدرآباد به صورت سربى چاپ و منتشر کرد؛ پس از آن لاله سلامت شاه^۱ در تاجيکستان و احمد بهشتى و حميدرضا قليچ خانى^۲ در ايران نيز به تصحيح و انتشار اين ديوان همت گماشتند و سرانجام واپسين اهتمام در اين زمينه را باز هم از سرزمين هند، نرگس جهان، دانشيار دانشگاه دهلوى انجام داده و اين ديوان را، با تصحيح و حواشى تازه، به فارسى زبانان و فارسى دوستان تقديم کرده است.

کتاب با پيشگفتارى به قلم سيدامير حسن دهلوى، استاد دانشگاه دهلوى، آغاز مى شود که در آن، نويسنده پس از ممتاز شمردن زبان فارسى، به وجوه اشتراک فرهنگ ايران زمين و هند مى پردازد و از ميان خيل شاعران، مورخان، تذکره نويسان و عالمان هند، به اجمال، احوال و آثار امير حسن دهلوى، شاعر و عارف پارسی گوی هند (سده های هفتم و هشتم) را

۱. دهلوى، حسن، ديوان حسن دهلوى، به تصحيح و مقدمه لاله سلامت شاه، دوشنبه، ۱۹۹۰ م.

۲. دهلوى، حسن، ديوان حسن دهلوى، به تصحيح احمد بهشتى و حميدرضا قليچ خانى، تهران، ۱۳۸۳ ش.

بررسی می‌کند و زحمات استاد نرگس جهان را می‌ستاید.

پیشگفتار دوم از مریم خلیلی جهان تیغ، استاد اعزامی از ایران، است که نویسنده در آن پس از معرفی مصحح، به اجمال به پژوهش‌های دکتر جهان پیرامون زندگی و آثار امیرحسن دهلوی می‌پردازد و انجام این تصحیح را از آن رو فارسی زبان مادری مصحح نبوده، بسیار دشوار می‌داند و این‌که دکتر نرگس جهان از عهده این کار به خوبی برآمده است.

مصحح نیز در مقدمه‌ای تفاوت‌های شیوه تصحیح خود و مسعود علی محوی، اولین مصحح دیوان امیرحسن را برمی‌شمارد و در ادامه، به تفصیل به معرفی نسخه‌های مورد استفاده می‌پردازد.

و سرانجام متن مصحح دیوان امیرحسن دهلوی می‌آید که به ترتیب بسامد یعنی غزلیات، قصاید، مثنوی‌ها، قطعات و متفرقات، و رباعیات و مفردات، براساس الفبایی ردیف، (جز در مورد مثنوی‌ها و قطعات) مرتب شده است. گفتنی است که، متن حاضر غلط‌های چاپی فراوان دارد و در برخی ابیات نیز داخل شدن واژه‌های زائد، وزن را مختل کرده است (برای مثال: ص ۷۹، غزل ۵۵، بیت ۲ کلمه «کمر»).

جمله اعظمیان

کاوش‌نامه (ویژه‌نامه زبان و ادب فارسی)، نشریه مجتمع علوم انسانی دانشگاه یزد، سال ۶، شماره ۱۰، بهار و تابستان ۱۳۸۴.

دهمین شماره نشریه مجتمع علوم انسان دانشگاه یزد به مدیریت دکتر محمدعلی صادقیان و سردبیری دکتر مهدی ملک ثابت، با این مطالب منتشر شده است:

ناهوشیاری هوشیارانه مولوی در دیوان شمس / رضا انزابی‌نژاد و بهجت‌السادات حجازی؛ شاعران، وارثان آب و روشنایی و کهن سترگ آسمان / فرزانه مظفریان؛ جامعه‌شناسی موضوعی آثار سنایی / مهدی نوریان، اسحاق طغیانی و سعید حاتمی؛ دو تصویر از اخی فرج زنجانی / محمود درگاهی؛ در شناخت اسطوره اکوان دیو / جمال احمدی؛ خطاهای کاربرد حرف اضافه در ترجمه فارسی به انگلیسی / کاظم برزگر، علی‌اکبر جباری، محمدرضا مزین؛ کتاب‌شناسی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد ادبیات فارسی دانشگاه یزد / مهری زمینی؛ مفهوم کلمه «الیل» فی العصر الجاهلی و

واژه‌های پرکاربرد فارسی امروز، بر مبنای پیکره یک میلیون لغتی (شامل بیش از ۸۰۰۰ لغت قاموسی و غیرقاموسی)، حمید حسنی، کانون زبان ایران، ۱۳۸۴ش، ۳۲۵ص.

پژوهنده هشتاد متن از متون فارسی امروز، مشتمل بر ۱،۰۰۲،۳۹۴ لغت (با احتساب تکرارها / بدون احتساب تکرارها حدود چهل هزار لغت) را به عنوان «پیکره» در نظر گرفته و واژه‌های پرکاربرد آنها را به دو شیوه ارائه کرده است: در شیوه نخست، فهرست بسامدی لغاتی که بسامدشان در پیکره ده بار یا بیش از آن بوده، ارائه نموده است. در این فهرست که ۸،۴۳۸ کلمه را در بر می‌گیرد، حرف «و» با ۴۹،۷۵۸ مرتبه کاربرد، یعنی با بیش‌ترین بسامد و در صدر فهرست و «یونجه‌ها» به عنوان یکی از واژه‌های با ده بار کاربرد، یعنی با کمترین بسامد، در پایین فهرست قرار دارد. در شیوه دیگر، همان ۸،۴۳۸ کلمه فهرست نخست به صورت الفبایی آورده شده است. در خور یادآوری است واحدهای واژگانی در این فهرست‌ها تقریباً به همان صورتی که در متن‌ها (پیکره) به کار رفته‌اند، ثبت شده‌اند. پیکره‌های زبانی برای توصیف‌های زبانی و از این آمارهای دقیق برای گردآوری واژه‌های پرکاربرد و نیز واژگان پایه، فرهنگ‌نگاری و تهیه متون آموزشی زبان استفاده می‌شوند.

ج.ج.۱

فردوسی و شاعران دیگر؛ مقالاتی در مقایسه منش‌ها و روش‌های فردوسی و چند شاعر بزرگ، منصور رستگار فسایی، تهران، طرح نو، ۱۳۸۴، ۳۵۸ص.

کتاب شامل مجموعه مقالاتی در مقایسه منش‌ها و روش‌های فردوسی و چند شاعر بزرگ، و همچنین بررسی تاریخ و نقد شعر فارسی در قرن چهارم هجری است که با یک پیشگفتار و سروده‌ای از مؤلف با عنوان «فردوسی و الاتبار» آغاز می‌شود و در پی آن هم شش مقاله با این عناوین می‌آید: «فردوسی و معاصران»، «فردوسی و نظامی»، «فردوسی و سعدی»،

«فردوسی و خواجه»، «فردوسی و حافظ» و «فردوسی و اخوان»؛ بخش پایانی کتاب هم «نمایه» نام‌هاست.

مؤلف در پیشگفتار با عنوان «شعر و شاعری و اندریافتن زبان فارسی تا روزگار فردوسی»، به بررسی اوضاع سیاسی و اجتماعی قرن سوم هجری، دوره فرمانروایی یعقوب لیث صفار، در میان گفتار مؤلف تاریخ سیستان می‌پردازد و این چنین سهم توده مردم را در رسمیت بخشیدن به زبان فارسی، به عنوان رویکردی در راه اتحاد ملی ایران، بررسی می‌کند؛ یعنی همان جریان‌هایی که حدود یک قرن بعد، با ظهور فردوسی به کمال رسید.

مؤلف در مقاله نخست، «فردوسی و معاصرانش»، اوضاع اجتماعی، ویژگی‌های شعری و شخصیت ادبی فردوسی را بررسی می‌کند و به بیان جایگاه ویژه وی در مقایسه با شاعران متعلق معاصرش، در دوره غزنویان، می‌پردازد.

در مقاله «فردوسی و نظامی»، نویسنده، بنیاد مقایسه را بر مجموعه‌ای از اشتراکات و تضادهای مبتنی بر جهان‌بینی‌ها و آفرینش‌های هنری این دو شاعر قرار داده و سپس در مقاله «فردوسی و سعدی» (که از مفصل‌ترین مقاله‌های کتاب است)، تأثیر پذیری‌های هنری سعدی از فردوسی را در یازده عنوان، و با ذکر نمونه‌هایی از اشعار هر کدام، بررسی کرده است.

مؤلف در این اثر تحقیقی کوشیده است تا از یک سو به بررسی اوضاع اجتماعی هر شاعر و مقایسه آن با دوران فردوسی بپردازد و از سوی دیگر برخی تفاوت‌ها و نکات مشترک هنری و تأثیرپذیری آنان از فردوسی را بیان و بررسی کند.

در این مجموعه، برخی نکات و مطالب تکرار شده و مؤلف در این باره یادآور شده است که مقالات در زمان‌های مختلف نگاشته شده‌اند و برای حفظ انسجام هر مقاله، نکات تکراری آنها را حذف نکرده است.

علاوه بر این، مقالات از نظر کمیت یکسان نیستند، چنان‌که مفصل‌ترین مقاله این اثر در حدود یکصد صفحه و مختصرترین آن هشت صفحه است. همچنین نگارنده در مقاله «معاصران فردوسی»، ضمن بیان ویژگی‌های آنان، مورد شماره هفت را از قلم انداخته است. سرانجام باید گفت که در هیچ جای اثر اشاره نشده است که آیا این مقالات، پیش از این، در جای دیگری چاپ شده‌اند یا خیر، و اگر چاپ شده‌اند در کجا؟

لیلا رضایی

مجموعه‌ای حاوی بیش از دو هزار و پانصد مثل، همراه با داستان‌های مربوط به آنها که حسن ذوالفقاری (م ۱۳۴۵ ش)، دکترای زبان و ادبیات فارسی، کارشناس سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی کتاب‌های درسی و عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس، آن را گردآوری کرده است.

کتاب با مقدمه و درآمدی مفصل درباره داستان‌های امثال آغاز می‌شود؛ نگارنده در این بخش به مطالبی چون تاریخچه و منشأ داستان‌های امثال و علت شهرت آنها، رابطه داستان و مثل، فواید داستان‌های امثال و ویژگی‌های آن و... پرداخته، سپس در بخش «داستان‌های امثال» که به ترتیب حروف الفبای سامان یافته، مثل‌ها و روایات مربوط به هر مثل را با ذکر مآخذ آورده است. این ضرب‌المثل‌ها از حدود سیصد منبع مکتوب، از جمله برخی متون ادب فارسی و ده‌ها اثر کلاسیک فارسی، کتاب‌های امثال و... گردآورده شده‌اند. در مورد برخی از داستان‌ها که دو یا چند روایت داشته‌اند، قدیم‌ترین روایت گزینش شده است و داستان‌های بلند نیز، گاه با حذف بخش‌هایی کوتاه گردیده، اما چندان که به ساختار داستان آسیبی نرسیده است. شکل گفتاری، لهجه‌ای و گویش امثال به شکل نوشتار معیار است و در مورد امثال محلی نیز برگردان فارسی آن ذکر شده است.

گفتنی است که در میان داستان‌های این مجموعه چندین نوع قالب نوشتاری دیده می‌شود؛ بخش مربوط به متون کهن اعم از شعر و نثر و همچنین داستان‌های منثور جدید. بخش پایانی کتاب شامل نمایه‌هایی از ضرب‌المثل‌ها، نام‌های اشخاص، اماکن و کتاب‌ها است و در پایان هم فهرستی از منابع و مآخذ به کار رفته در کتاب آمده است.

ضرب‌المثل را حکمت تجربی خوانده‌اند که ریشه در عمق فرهنگ دارد و در ایران از دیرباز محققانی چون محمدعلی حبله‌رودی (سده یازدهم)، در مجمع‌الامثال، و محمدصادق اصفهانی (در همان دوره)، به گردآوری امثال پرداخته‌اند. پس از آن نیز پژوهشگران چندی به این کار روی آوردند؛ چنان که کتاب حاضر نیز نوعی تجدید چاپ، همراه با ویرایش، کاهش و درج مطالبی جدید از دو کتاب داستان‌های امثال، امیرقلی امینی و سیدکمال‌الدین مرتضویان محسوب می‌شود، که مؤلف کتاب حاضر به پاس خدمات ارزنده این دو پژوهشگر، کتاب را با همین عنوان نامیده است.

ویژگی‌های نحوی زبان فارسی در نشر قرن پنجم و ششم هجری، پژوهشی از مهین دخت صدیقیان، زیر نظر پرویز ناتل خانلری، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ۱۳۸۳، ۲۱۳ ص.

این کتاب رسالهٔ دکتری شادروان مهین دخت صدیقیان است که آن را سال‌ها پیش زیر نظر دکتر پرویز ناتل خانلری تألیف کرد و بعداً فرهنگستان زبان و ادب فارسی انتشار آن را برعهده گرفت.

دو قرن پنجم و ششم هجری در میان ادوار ادبی سرزمین ما، از قرن‌های پربار و درخشان زبان فارسی هستند و بسیاری از کتاب‌های مهم نثر، در این دو قرن نوشته شده‌اند. در این اثر، کتاب‌هایی در چهار موضوع متفاوت (هر یک نمودار نوعی خاص از اندیشه) است، انتخاب شده و برای هر موضوع دو یا سه کتاب مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. از میان کتاب‌های تاریخی و نقلی کتاب‌های تاریخ بیهقی، تاریخ سیهقی، تاریخ سیستان، سمک عیار و سیاستنامه؛ از کتاب‌های مربوط به عرفان و تصوف کشف‌المحجوب هجویری، اسرار التوحید و سخنان و حالات بوسعید؛ از کتاب‌های علمی دانشنامه علائی و الاینیه؛ و از منشآت و رسائل عتبه‌الکتبه، و نامه‌های رشید و طواط. پژوهنده از هر کتاب ده صفحه از قسمت‌های مختلف برگزیده و ابتدا همهٔ آنها به دو بخش جمله‌های ساده و مرکب تقسیم کرده است، بخش سوم در ویژگی‌های استعمال فعل در این دوره است که مفصل‌ترین بخش کتاب را تشکیل می‌دهد.

در مبحث ضمیر، پژوهنده به این نتیجه می‌رسد که کاربرد ضمائر متصل مفعولی نسبتاً کم است و به جای آن ضمائر منفصل استفاده می‌شود؛ همچنین حروف اضافه و ربط معانی گسترده‌ای دارند و در قیاس با زبان امروز تفاوت‌های بسیاری در کاربرد آنها دیده می‌شود. همچنین حذف، به قرینه‌یابی قرینه در نثر این دوره بسیار است، در بخش تقدیم و تأخیر اجزای جمله نیز کوشیده شده تا قاعده‌ای برای ترتیب اجزای جمله به دست آید.

مبحث «مسند و فعل‌های اسنادی» یکی دیگر از بخش‌های این رساله است که در آن از فعل‌های اسنادی به معنی وسیع و مسندهای گوناگون شواهدی آمده است.

در یک نتیجه‌گیری کلی، از این کتاب می‌توان دریافت که زبان در این دوره نرمی و انعطاف‌پذیری خاصی داشته و مانند دوره‌های بعد متحجر نشده است؛ چنان که هنوز در این دوره زبان نوشتاری از زبان گفتاری فاصله چندانی نگرفته است و از این روست که در نظر

صاحب‌دلان دلپسند می‌افتد.

این اثر با دیباچه‌ای در توصیف کتاب و شیوه تحقیق مؤلف آغاز می‌شود و سپس هفده بخش با این عناوین دارد: جمله‌های ساده و انواع آن، جمله‌های مرکب، ویژگی در استعمال فعل، بررسی استعمال ضمائر، بررسی دگرگونی‌های حروف ربط و اضافه، بررسی حروف نشانه «را» در مفعول، استعمال «را» در معانی غیرمفعولی، حذف، تکرار، تقدیم و تأخیر در اجزای جمله، چگونگی مسند در جمله‌های اسنادی، جمله‌های با ساختمان خاص برای نقل ماجرا، جمله‌های وصفی و حالی، استعمال جمله‌های تعجبی (تحسینی و تأسفی)، استعمال جمله‌های عربی در ادامه جمله‌های فارسی، جمله‌های معترضه و دعایی و ویژگی‌های دیگر.

ل. ر

سراج‌القلوب، ابومنصور سعید بن محمد قطان غزنوی، با مقدمه و تصحیح نامیر کارا خلیلوویچ، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۸۴ ش، ۲۱۸ ص.

درباره مؤلف کتاب در هیچ یک از کتاب‌های تاریخ رجال یا آثار ادبی اطلاعی نیامده است؛ تنها بنا بر گواهی کتاب حاضر می‌توان گفت که ظاهراً از جمله نویسندگان زبردست اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم ایران بوده و این تنها اثر موجود وی، سراج‌القلوب، در احوال پیامبران است، که با نثر فارسی ساده و روانی نوشته شده است. در این اثر به موضوع‌هایی چون آفرینش زمین و آسمان و عجایب آن، شرح حال فراعنه و پادشاهان و سرگذشت غریب گذشتگان، قصص پیامبران با برداشت‌های اخلاقی، مسائل مذهبی، به ویژه پرسش و پاسخ یهودیان با پیامبر اسلام و پرسش‌های امیرالمؤمنین از ایشان و افسانه و اساطیر نیز اشاره شده است.

سراج‌القلوب نخستین بار، به همراه اربعین جامی و رساله کنزالرموز در ۱۲۹۵ق در تهران چاپ شد و پس از آن بارها از جمله در ۱۳۵۵ق تجدید چاپ شد. این کتاب، هرچند نمی‌توان آن را یکی از آثار طراز اول ادب فارسی دانست، با این همه دارای ارزش‌ها و فوایدی است، از جمله این‌که، مطالب مربوط به عقاید دینی و داستان‌های پیامبران را به شکلی ذوقی و دلنشین ارائه کرده است و اگرچه بیشتر مطالب آن در بسیاری از منابع دیگر نیز آمده، ولی لحن ایراد بعضی مطالب در این اثر با آثار دیگر اندکی تفاوت دارد. افزون بر این، فصل پایانی کتاب تحت عنوان «صفت بلوفیا رحمة الله» بدین حجم و گستردگی در هیچ

کدام از آثار ادبی فارسی نیامده است.

مصحح، برای فراهم آوردن متن انتقادی اثر از پنج نسخه استفاده کرده که قدیم‌ترین نسخه‌های موجود بوده‌اند. وی نسخه موجود در موزه بریتانیا را متن «اساس» قرار داده و به کمک نسخه‌های دیگر متن را تصحیح کرده است. چند فصل ساقط شده از نسخه «اساس» نیز با استفاده از نسخه «قا» (قاهره) به آن افزوده شده است.

کتاب با پیشگفتاری مختصر و مقدمه‌ای محققانه در معرفی مؤلف و کتاب و توصیف شیوه تصحیح متن و نسخه‌های متعدد اثر، آغاز می‌شود و سپس متن *سراج القلوب* مشتمل بر چهل و سه فصل و همچنین فصلی افزوده از نسخه «اس» می‌آید و بخش‌های پایانی کتاب نیز شامل تعلیقات در چهل و هفت صفحه، کتابنامه در هفت صفحه و نمایه در هفده صفحه است.

ل. ر

رودکی (فصلنامه ادبی - فرهنگی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در تاجیکستان)، ویژه‌شاهنامه‌شناسی، سال ششم، شماره ۷، تابستان ۱۳۸۴.

رودکی فصلنامه‌ای است که به زبان و ادب فارسی و فرهنگ و میراث مشترک فارسی و تاجیکی و جنبه‌های مرتبط با آن می‌پردازد؛ از این رو فعالیت اساسی آن در حوزه ایران‌شناسی و فرهنگ و میراث مشترک فارسی زبان عمدتاً سه کشور ایران، تاجیکستان و افغانستان است و در هر شماره مقالاتی در یک موضوع را به صورت ویژه‌نامه منتشر می‌کند. از آنجا که در تاجیکستان امروز، عناصر فرهنگی در روند احیای هویت ملی تاجیکان بسیار مؤثرند، پرداختن به هر موضوعی در قلمرو فرهنگ، به نوعی مسبب شتاب بخشیدن به احیای هویت تاجیکی می‌شود؛ در این رهگذر شاهنامه فردوسی در نزد تاجیکان از جایگاهی خاص و قابل توجه برخوردار است و نماد فرهنگ ایرانی محسوب می‌شود؛ به همین سبب مجله رودکی در این شماره با پرداختن به این موضوع، کوشیده است چراغی فرا راه زهنوردان تاجیک برافروزد.

مجله با یادداشت مدیر مسئول، قهرمان سلیمانی، آغاز می‌گردد و مجموعاً حاوی سیزده مقاله تحقیقی در ۱۵۴ صفحه، درباره جایگاه فردوسی و شاهنامه است؛ خلاصه مقالات به خط سیرلیک نیز در سه صفحه پایانی مجله آمده است.

مقالات این مجموعه عبارت‌اند از: الهام استاد لایق [شیرعلی] از شاهنامه و خرد جاودانه حکیم فردوسی / یوسف اکبرزاده؛ داستان «رستم و سهراب» در ادبیات انگلیسی / شیرین امان‌اوا؛ انگیزه‌های شاهنامه‌سرایی در خراسان / نیلاب رحیمی؛ خودشناسای گوهر خود باش! / جمال‌الدین سعیدزاده؛ چند روزی در این جهان بودم / شادی شاکرزاده؛ برگی هیجان‌انگیز از تاریخ فردوسی‌شناسی در ارمنستان / ولی صمد؛ نگاهی به سرنوشت ادیبان گذشته و ارزش شاهنامه فردوسی / کمال‌الدین عینی؛ خطابه تاجگذاری در شاهنامه فردوسی / امید غفاراوا؛ شهرت فردوسی در هند / ضمیره غفاراوا؛ درباره دو بیت از شاهنامه / مسعود قاسمی؛ روایتی تازه درباره فردوسی در کتاب الفوائد فی اصول علم البحر و القواعد احمدبن ماجد / تاج‌الدین مردان‌اف؛ اندرزهای اخلاقی در شاهنامه فردوسی / م. ناهیدی؛ روزگار و شاهنامه ابوالقاسم فردوسی در ترازوی نقد اجتماع‌گرا، عبدالخالق نبوی.

گفتنی است که شماره‌های آینده رودکی به «خجندشناسی»، «رودکی»، «فرهنگ‌نویسی» و «فرهنگ تمدن و زبان‌های ایرانی» اختصاص خواهد داشت.

ل. ر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی